

55. ročník Fyzikálnej olympiády

v školskom roku 2013/2014

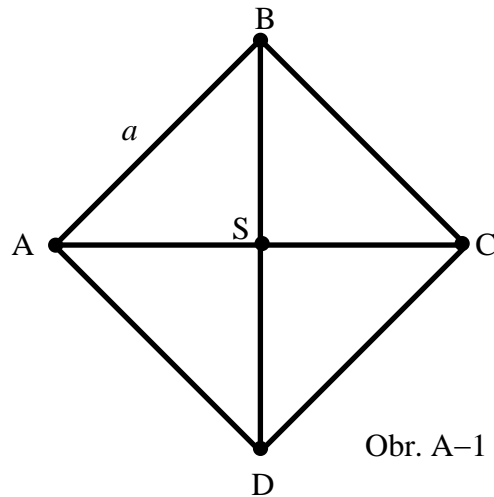
Zadania úloh krajského kola kategórie A

5. februára 2014

1. Odporová sieť

Z odporového drôtu je zostrojená štvorcová elektrická sieť podľa obr. A-1. Odpor drôtu na jednotku dĺžky je v celej sieti rovnaký. Odpor siete medzi uzlami A a C $R_{AC} = 10,0 \Omega$.

- Určte odpor R_a drôtu s dĺžkou a , ktorá predstavuje dĺžku strany štvorca.
- Určte odpor R_{AD} siete medzi jej uzlami A a D.
- Určte odpor R_{AS} siete medzi jej uzlami A a S.
- Aký prúd I_{SC} prechádza vodičom, ktorý spája uzly S a C siete, ak k uzlom A a S pripojíme zdroj konštantného napätia $U = 12 \text{ V}$? Vnútny odpor zdroja je veľmi malý.

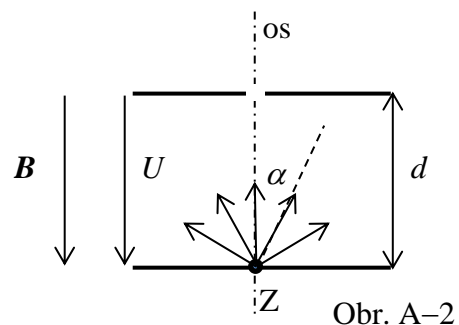
Obr. A-1

Pozn.: Pri riešení jednotlivých úloh možno využiť elektrickú symetriu obvodu pri pripojení zdroja napätia k príslušným uzlom siete. Na odpor medzi ľubovoľnými uzlami na osi symetrie nemá vplyv vodivé prepojenie alebo odstránenie vodivého spojenia uzlov s rovnakým potenciálom.

2. Magnetická šošovka

V mnohých zariadeniach, ako napr. elektrónové mikroskopy, sa využíva *elektrónová optika*. Svetelný lúč v tomto prípade je nahradený zväzkom elektrónov. V elektrónovej optike sa používajú súčiastky, ktoré majú rovnakú funkciu ako súčiastky svetlenej optiky, napr. šošovky. V tejto úlohe budete skúmať prechod elektrónov emitovaných z bodového zdroja kombinovaným elektrickým a magnetickým poľom.

Na obrázku A-2 je znázornená sústava dvoch rovnobežných vodivých elektród, ktorých vzdialenosť $d = 10 \text{ mm}$, pričom d je oveľa menšie ako rozmery elektród. Na spodnej elektróde je bodový zdroj Z elektrónov. Z neho sú emitované elektróny s rovnakou rýchlosťou $v_0 = 2,00 \times 10^6 \text{ m} \cdot \text{s}^{-1}$ do rôznych smerov s odchýlkou α od osi sústavy. Sústava sa nachádza v homogénnom magnetickom poli, pričom magnetická indukcia $\mathbf{B}$ má smer rovnobežný s osou sústavy, smeruje nadol a má

Obr. A-2

veľkosť $B = 20,0$ mT. Medzi elektródami je napätie U . Elektrické pole medzi elektródami je homogénne a má smer od hornej elektródy k dolnej elektróde. Elektróny sa pohybujú k hornej elektróde a niektoré z nich prechádzajú malým kruhovým otvorom s polomerom $r = 20,0$ μm v hornej elektróde, ktorého stred sa nachádza na osi sústavy.

Pozn.: Nehomogenitu elektrického poľa v blízkom okolí otvoru neuvažujte.

- Stručne opíšte pohyb elektrónov medzi elektródami a uveďte, aké podmienky musia byť splnené, aby elektrón prešiel stredom otvoru v hornej elektróde.
- Určte maximálnu vzdialenosť x_m od osi sústavy, do ktorej sa môžu elektróny emitované pod uhlom α pri svojom pohybe k otvoru v hornej elektróde dostať. Pre aké hodnoty uhlu α_1 je táto vzdialenosť rovná polomeru otvoru r ? Pri akej hodnote U (kladnej alebo zápornej) prejdú elektróny emitované pod uhlom $\alpha < \alpha_1$ otvorom v hornej elektróde?
- Určte minimálnu hodnotu U_0 napätia medzi elektródami, aby elektróny s uhlom odchýlky $\alpha \ll 1$ rad prešli stredom otvoru v hornej elektróde.
- Elektrón emitovaný zo zdroja pod uhlom $\alpha \ll 1$ rad prechádza stredom otvoru pod uhlom β vzhľadom na os. Určte hodnotu uhlového zväčšenia sústavy $z = \beta / \alpha$, ak má napätie U medzi elektródami hodnotu U_0 .

Úlohu riešte všeobecne a potom pre hodnoty: náboj a hmotnosť elektrónu $e = 1,60 \times 10^{-19}$ C, $m = 9,11 \times 10^{-31}$ kg. Pre malé uhly $\alpha \ll 1$ rad platia približné vzťahy $\sin \alpha \approx \text{tg} \alpha \approx \alpha$, $\cos \alpha \approx 1$. Hrúbka elektród je veľmi malá.

3. Emisia gama fotónov

Z kvantovej teórie vyplýva, že atóm môže nadobúdať iba diskkrétne (jednotlivé a vzájomne oddelené) hodnoty energie označované ako *energetické hladiny*. V dôsledku interakcie s okolím môže prechádzať z jednej energetickej hladiny na inú. Pri prechode na vyššiu hladinu (*excitácia*) musí z vonkajšieho zdroja získať potrebnú energiu. V prípade prechodu na nižšiu hladinu (*relaxácia*) atóm príslušnú energiu odovzdá okoliu, napr. vo forme emitovaného fotónu.

Uvažujme relaxáciu jadra atómu cínu ^{119}Sn medzi energetickými hladinami s rozdielom energie $\Delta E = 23,8$ keV, pri ktorej je z jadra emitovaný gama-fotón.

- Určte vlnovú dĺžku λ_0 a hmotnosť m fotónu s energiou $E_{f0} = \Delta E$. Hmotnosť porovnajte s hmotnosťou elektrónu $m_e = 9,11 \times 10^{-31}$ kg.

Pri emisii fotónu z jadra atómu však získa určitú kinetickú energiu i vlastné jadro.

- Určte vlnovú dĺžku λ emitovaného fotónu a kinetickú energiu E_k , ktorú získa jadro v dôsledku emisie, ak bolo jadro na začiatku v pokoji vzhľadom na vzťažnú sústavu pozorovateľa. Určte relatívnu odchýlku $\delta\lambda = (\lambda - \lambda_0) / \lambda_0$.

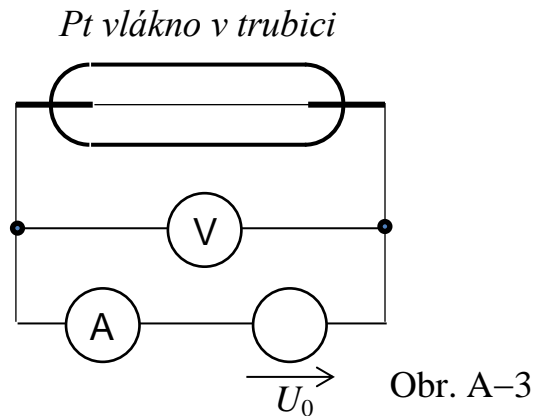
Úlohu riešte všeobecne a potom pre dané hodnoty veličín. Rýchlosť šírenia svetla vo vákuu $c \approx 3,00 \times 10^8$ m·s⁻¹, 1,00 eV = $1,60 \times 10^{-19}$ J, Planckova konštanta $h \approx 6,63 \times 10^{-34}$ J·s, hmotnosť atómu cínu ^{119}Sn je $M \approx 1,98 \times 10^{-25}$ kg.

Pri úpravách možno použiť približný vzťah $\sqrt{1+x} \approx 1 + \frac{1}{2}x - \frac{1}{8}x^2$ pre $x \ll 1$.

4. Teplotné vyžarovanie vlákna

V sklenenej vákuovej trubici je tenké platinové vlákno s dĺžkou $l = 50$ mm a priemerom $d = 0,25$ mm, obr. A–3. Vlákno je pripevnené na dvoch hrubých vodičoch s malou tepelnou vodivosťou. Pri prechode prúdu cez vlákno dochádza k zvýšeniu jeho teploty. Predpokladáme, že vlákno odovzdáva energiu do svojho okolia iba vyžarovaním.

- Určte hodnotu prúdu I_m zdroja, pri ktorom dôjde prerušeniu vlákna v dôsledku jeho roztavenia.
- Určte napätie U_1 medzi elektródami, ak vláknom prechádza prúd $I_1 = 0,50$ A. Aká je teplota t_1 vlákna v tomto prípade?

Úlohu riešte všeobecne a potom pre dané hodnoty veličín. Stefan–Boltzmannova konštanta $\sigma = 5,67 \times 10^{-8} \text{ W} \cdot \text{m}^{-2} \cdot \text{K}^{-4}$, teplota topenia sa platiny $t_t = 1770$ °C, rezistivita platiny pri teplote $20,0$ °C $\rho_0 = 1,05 \times 10^{-7} \Omega \cdot \text{m}$, teplotný koeficient odporu platiny $\alpha = 3,9 \times 10^{-3} \text{ K}^{-1}$.

Platinový drôt považujte za dokonale čierne teleso a teplotu pozdĺž celého povrchu drôtu za rovnakú. Odpor vlákna lineárne rastie s rastom jeho teploty s so zmenou prechádzajúceho prúdu. Vlákno tak predstavuje nelineárny rezistor. Teplota prostredia je 20 °C.

Pozn.: Pri riešení časti b) použite vhodnú numerickú alebo grafickú metódu.

---

55. ročník Fyzikálnej olympiády – Úlohy krajského kola kategórie A

Autori úloh: Eubomír Konrád (1), Ivo Čáp (2 – 4)

Recenzia: Daniel Klivanec, Eubomír Mucha

Redakcia: Ivo Čáp

Slovenská komisia fyzikálnej olympiády

Vydal: IUVENTA – Slovenský inštitút mládeže, Bratislava 2014